

Fakta och fiktion om borgvallarna i Riddarkil i Ingå

Inledning

Samarbetet mellan amatörarkeologerna och företrädarna för facket har i Finland gamla anor. I Nationalmuseets kataloger och förteckningar över accessioner finner man gång efter annan uppgifter om personer, vilka under årtionden samlat fornyfynd i hembygden, stundom också längre borta, för att sedan sända dem till centralmuseets samlingar i Helsingfors. Några samlade föremål av rent ekonomiska skäl – någon företog sig t.o.m. att själv tillverka »fornfynd» – medan andra förefaller att ha varit uppriktigt intresserade av den insats deras verksamhet hade för den arkeologiska forskningen.

Som goda exempel på sådana samlare kan man t.ex. nämna Gustaf Karlsson och Johan Öfverberg, vilka verkade i början av detta sekel. Dessa kyrkslättbor insamlade under några årtionden i sin hemsöcken och i Esbo en försvarlig samling fornyfynd som de försejlede med noggranna fynduppgifter, ibland t.o.m. med kartskisser, fornyfynd som Äyräpää använde som källmaterial i sin kända avhandling »Fornfynd från Kyrkslätt och Esbo socknar». Ur bokens företal framgår tydligt hur högt Äyräpää uppskattade männens verksamhet och hur nöjd han var över att kunna använda just dem som vägvisare då han senare själv kartlade området fasta fornlämningar (Europaeus 1922, s. 4–5).

Till all lycka slutade vänskaps- och biståndspakten mellan arkeologer och amatörer i västra Nyland inte i och med Karlsson och Öfverberg. Under senare tider har i synnerhet kommunalrådet Lars Nyberg ofta ihågkommit Nationalmuseum på många sätt, rapporterat om nya fynd, lotsat arkeologerna i terrängen och ibland gjort arkeologin till ett hett diskussionsämne i hembygden Karis. Lars Nybergs intresse riktade sig ursprungligen närmast mot hemtraktens fornlämningar men under senare år har han utsträckt sina forskningsresor också till grannkommunerna. Sålunda ligger ett av de mest intressanta och åtminstone tillsvidare mest gåtfulla objekt Nyberg funnit på Ingå sidan. Undersökningarna av denna fornlämning inleddes sedan Lars Nyberg i juni 1984 per brev underrättat statsarkeologen om, att han funnit spår av en svärdsriddarborg i Riddarkil i Ingå. Brevet åtföljdes av en kartskiss som upptog fyra olika vallar och tre eventuella torngrunder. Då jag stod i beråd att i början av följande månad inleda en fornminnesinventering inom det nya strandplaneområdet i Ingå, erhöj jag i uppdrag att utreda vad det hela egentligen rörde sig om.

Fakta om fornlämningen

Vallarna i Riddarkil ligger i Illans by på en låg udde nära Ingå sockens västra gräns, ca. 2.5 km sydsydöst om Fagervik gård. Nordväst om udden höjer sig en skog-

Fig. 1. Flygfotografi över Riddarkil, upptill i bildens mitt. I nedre kanten ses Kuggviken. Publicerad med tillstånd av lantmäteristyrelsen.

bevuxen sandmo, som på grundkartan upptar namnet Riddarkil. I övrigt är udden omgiven av åkrar. Ca. 400 m söder om vallområdet ligger den smala Kuggviken, som utmynnar i Korsfjärden, en av Barösundsledens parallellstråk och som i tiden sträckt sig ända fram till vallarna. Nuförtiden åtskiljs Kuggviken och åkrarna vid Riddarkil av obrukbar, sank mark.

Redan det första besöket i Riddarkil var tillräckligt för att visa att där faktiskt fanns en vidsträckt fornlämning även om den till sin karaktär kanske inte riktigt var sådan som Nyberg föreställt sig. Även ortsborna visste vid förfrågan berätta, att »nog finns det sådana vikingavallar där i skogen». Nyberg fäste ursprungligen uppmärksamheten vid Riddarkil främst på grund av den speciella namnkombinationen Riddarkil-Kuggviken, som torde ha gett hans fantasi vingar.

Enligt den jordägare som bor i vallområdets norra del är namnet Riddarkil här emellertid av relativt sent datum. Den fastighet inom vars gränser fornlämningen ligger hette ursprungligen Kuggvikens torp medan Riddarkil var namnet på en längre borta belägen äng. Enligt vad jordägaren visste berätta har lantmätaren i något skede föreslagit Riddarkil som gårdens namn. Enligt Ingå sockens historia kunde namnet Riddarkil ansluta sig till en ståndsperson som i tiden levat i Illans by och sålunda härstamma från 1500-talet (Brenner 1936 II, s. II). Däremot är Kuggviken vikens ursprungliga namn och härrör tydligen från medeltiden; såsom av det följande framgår kan detta kanske tillmätas en viss betydelse när det gäller att utreda platsens karaktär.

Vid Riddarkilsudden sluttar terrängen svagt mot nordöst och sydöst. I uddens centrum ligger ett plant, numera sankt område där det är svårt att gå torrskodd även på sommaren. Sänkan omgivs av en låg hästskoformad vall (A), som förefaller att börja vid vägen i uddens västra del och sluta vid åkerkanten i uddens norra del. Öster om den innersta vallen löper en andra vall (B), som böjer sig följande den andras form och slutar ungefär vid dess södra ända. Alldeles vid uddens östra kant löper en tredje vall (C), vars norra ända sträcker sig något förbi den föregående vallens södra ända.

Mellan den nedersta och översta vallen i uddens södra del finns en andra platå, i vilken man nyligen grävt en liten damm. Vid denna platås västra kant finns områdets fjärde vall (D). Väster om denna har man för några år sedan uppfört både en

Fig. 2. Riddarkil från öster. Foto: museiverket/förf.

bostadsbyggnad och några uthus; i detta sammanhang, liksom vid anläggande av en avloppsledning har denna del av området grundligt omrörts.

Platån innanför vall A mäter ca. 50 × 40 m. Områdets hela längd från den övre platåns nordända till den nedersta vallens sydspets är ca. 100 m och från vall A över vallarna B och C till åkerns kant ca. 50 m.

De tre förstnämnda vallarna skiljer sig numera från den omgivande terrängen som låga igenvuxna förhöjningar; på sina ställen kan man vid deras kant se någon större sten. I den norra delen av vall A synes t.o.m. några större på varandra placerade kantstenar och under torven och gräset, som täcker vallen, kan man känna ännu flera. Vall D däremot är endast aningen mossbevuxen och förefaller att bestå blott av stenar av varierande storlek. Mellan vallarna A och B bildas ett tydligt urskiljbar »vallgrav», vilken under senaste tid har utnyttjats som avstjälpningsplats.

I norra delen av den nedersta vallen som löper vid åkerns kant har det i tiden stått en lada, vars bakre vägg byggts fast i vallens östra rand. Ladan har som brukligt varit byggd av trä men dess bakvägg har bestått av en jämn stenläggning, som sluttar svagt utåt i vallens riktning. Då man byggt väggen har man tydligen använt sig av stenarna i vallen, men det är omöjligt att avgöra om det i den nu synliga konstruktionen finns kvar några ursprungliga delar av den.

I juni 1985 undersöktes vallarna på nytt i avsikt att erhålla en noggrannare bild av fornlämningens struktur. Ett litet provschakt öppnades vid det dike som redan i början av detta sekel grävts genom vall A. Enligt ytnivelleringar i olika delar av vallen föreföll A-vallens bredd variera mellan 5 och 7 meter. Provdiket genom vallen visade dock, att dess ursprungliga bredd har uppgått till endast 4 meter; på platån innanför vallen har det så småningom samlats lös jord vilken avsevärt breddat vallen. Även avståndet mellan de stora synliga stenarna i vallens yttre och inre kant uppgår till ca. 4 meter. Enligt ytnivelleringen är vallarna B och C 4–6 resp. 6–7 m breda.

Åtminstone i provschaktet kunde A-vallens inre kant fortfarande klart iakttagas; den bestod av två på varandra lagda stenar på vars yttre sida jordmånen var lera och mull, på den inre sidan grusblandad sand. Förutom grus och sand hade som fyllnad använts stenar av varierande storlek. Vallens yttersida har nedtill haft en kantkedja gjord av flera på varandra ställda stenar, högre upp kunde man iakttä ett andra stenskikt. Några föremål hittades inte i provdiket.

I undersökningen, som varade endast en vecka, deltog en arkeolog och fyra skol elever varför de övriga vallarna ej alls han undersökas. I södra ändan av vall C avtorvades dock ett mindre område, varvid också här framkom spår av en stensättning som löpte i vallens riktning. Längre än så har undersökningarna inte framskridit (hösten 1986).

Fiktion

Då en ny fornlämning påträffas ställer man sig genast tvenne frågor: hur skall den dateras och vilken är dess funktion? I fallet Riddarkil förblir svaren tillsvidare synnerligen osäkra. Då det arkeologiska referensmaterialet helt saknas är platsens belägenhet och topografi de enda fakta som möjliggör ett försök till någonslags tolkning. Som utgångspunkt måste man då taga vallarna i Riddarkil. Byggandet av vallarna innebär naturligtvis att man här har velat skydda sig mot faror utifrån. På Riddarkilsudden har vallarna alldeles tydligt placerats på den sida som vätter mot den nuvarande åkern – den forna havsviken – på de övriga sidorna av udden har sådana inte alls registrerats. Den eventuella faran har således ansetts hota från detta

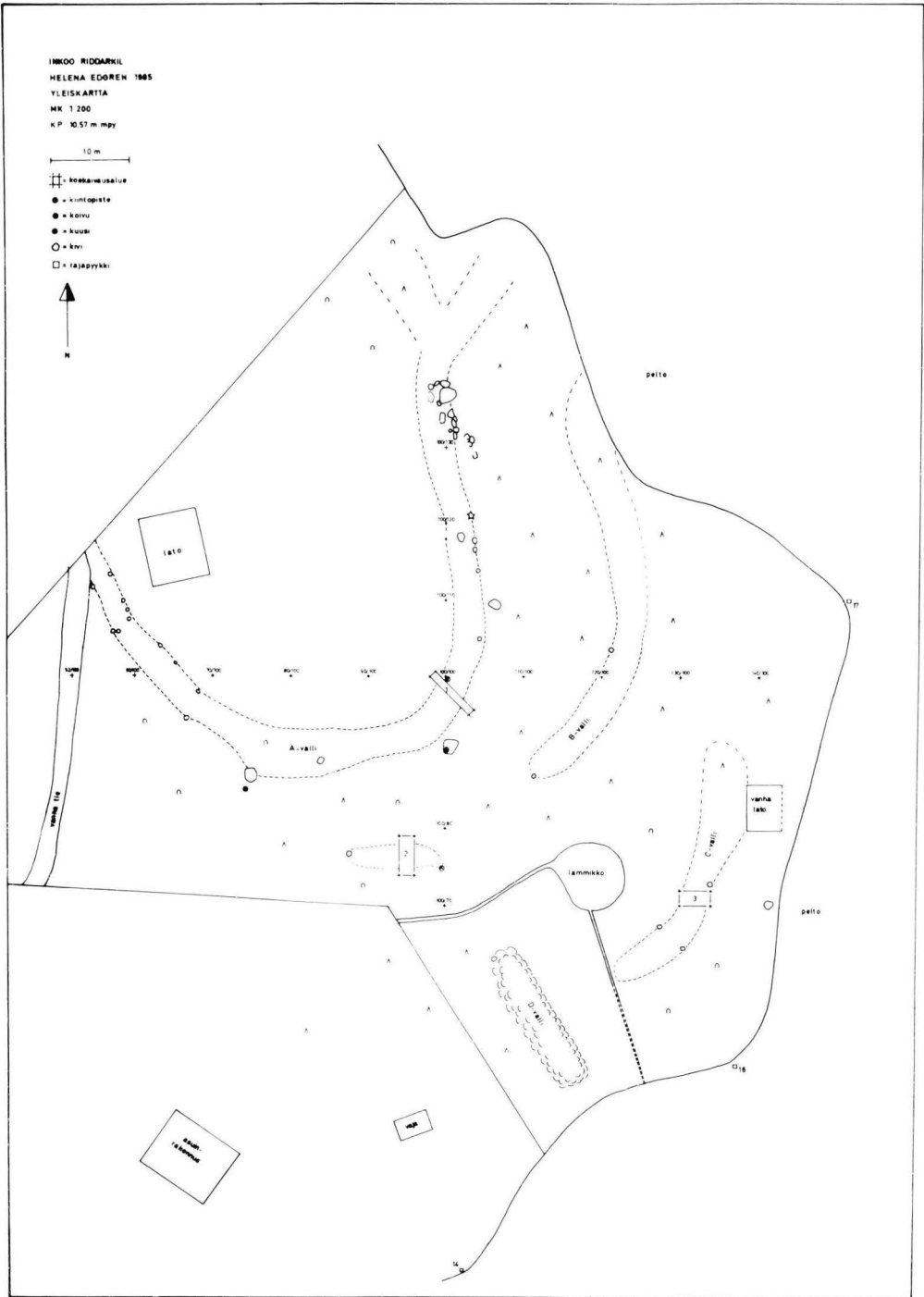

Fig. 3. Plan över Riddarkil. Vallarna A, B och C utmärkta med strecklinjer från nordväst mot sydöst. Mellan vall C och åkern ses platsen för den gamla ladan i fig. 4. Foto: museiverket/förf.

håll. I våra dagar, då fast mark omger udden på alla sidor, har vallarna inte någon som helst försvarsfunktion. Så länge Riddarkil har varit omflutet av vatten har situationen varit en helt annan. Där åkrarna nu ligger har det vid denna tid funnits en smal havsvik, som har slutat i en skyddad bukt nordöst om udden vid Riddarkil. Vikbotten har av allt att döma kunnat tjäna som en välskyddad hamn, till vars försvar vallarna måhända har anlagts. På vikens östra strand, vid själva inloppet och mitt emot Riddarkillsvallarna höjer sig ett högt brant berg. Viken har här varit endast 40–50 m bred och försvararna kunde därför lätt ha hindrat främmande skepp från att löpa in i hamnviken.

Även den nuvarande vikens namn, Kuggviken, som är av medeltida karaktär, stöder enligt min mening teorin, att här funnits en hamn. Fastän arkeologen lätt kan råka på avvägar vid försök att tolka fornlämningar med tillhjälp av ortnamn har jag dock i detta fall vågat göra så med hänvisning till tidigare auktoriteter.

Mot medeltida hansaskepp pekande ortnamn med förleden kogg eller kugg har behandlats av många historiker. En tämligen uttömmande förteckning över sådana namn finns t.ex. i Jalmari Jaakkolas »Suomen varhaiskeskiaika», där han utan angivande av källa upptar bl.a. Kuggviken i Backas i Ingå. (Avser ev. Kuggviken i Illans, från Backas är en sådan åtminstone inte mera känd; Jaakkola 1956, s. 156–161; se också Niitemaa 1965, s. 32). Enligt filologerna har dock ingalunda alla ortnamn med förleden kogg eller kugg samband med forntida sjöfarare, men enligt Åke Granlund innehåller just sådana namn som Kugghamn, Kuggsund eller Kuggviken utan tvekan ett fornnordiskt »kogger» = »ett slags större fartyg av bred, oval form» (Granlund 1956, s. 400). Kuggviken i Illans torde sålunda åtminstone ha tjänat som ankarplats eller kanske rentav som hamn under tidig medeltid.

Den eventuella hamnen vid Riddarkillsudden torde dock inte direkt ha haft något med koggar att skaffa. I Ingå uppgår landhöjningens hastighet till ca. 35 cm per 100 år. Om man beräknar landhöjningen lineärt utan att beakta någon retardation eller andra eventuella anomalier har havsytan vid Riddarkil under tidig medeltid (för ca. 700 år sedan) legat omkring 2.5 meter högre än i våra dagar. Vid denna tid förefaller Kuggviken inte mera ha sträckt sig till Riddarkillsvallarna. De relativt djupgående hansaskeppen har dessutom behövt några meter vatten under kölen för att kunna taga i land. Med mera grundgående skepp har man däremot fortsättningsvis kommit tämligen nära vallarnas fot.

Enligt de nivelleringar som utfördes i Riddarkil under sommaren och hösten 1985 ligger platån innanför den översta vallen på 8.5–9.5 m höjd. Den översta d.v.s. A-vallens höjd är ca. 9.5–10 m, B-vallens ca. 8.20–8.70 m och norra delen av C-vallen ca. 7.20 m. Vid den yttre kanten av C-vallen som ligger närmast åkern ligger markytan i våra dagar på 5 m höjd, vid åkerrenen ca. 3.9 m. Enligt dessa resultat har havsytan sträckt sig till vallarnas kant ännu för 1000–1100 år sedan, då havet stod knappa fyra meter över nuvarande nivå. Till den sålunda erhållna dateringen bör man dock förhålla sig ytterst försiktigt, ty upplandningen i en grund havsvik kan också ha berott på många andra faktorer och som tidigare nämndes, innehåller räknesättet även andra felkällor. Tillsvidare är detta resultat dock det enda som står till buds.

Att vallarna på Riddarkil i huvudsak tillhör förhistorisk tid vinner stöd också av det faktum, att det inte finns några historiska källor med anknytning till platsen. Vallarna ligger så nära Raseborgs slott (fågelvägen 10 km) att man, även om de historiska källorna som känt är sparsamma, kunde föreställa sig att något omnämnande hade bevarats, såvida Riddarkillsvallarna varit i användning ännu vid tiden för Raseborgs uppförande på 1300-talet. Att en kogghamn fortfarande låg i samma

Fig. 4. Platsen för den gamla ladan vid C-vallens östra kant. Foto: museiverket/förf.

vik kunde vara ett tecken på att traditionen bevarats, ehuru själva vallarna inte mera tjänstgjort som den egentliga hamnen.

I senare tiders historiska källmaterial finner man dock många sådana uppgifter som kan tänkas belysa även den förhistoriska tiden och med vars hjälp det är möjligt att placera vallarna vid Riddarkil och hamnen i Kuggviken i deras rätta sammanhang. Det är inte möjligt att i detta sammanhang beröra allt som skrivits om trakten; jag nöjer mig därför med att nämna endast några sådana omständigheter som kan tänkas vara av betydelse som bakgrundsuppgifter till fornlämningen på Riddarkil.

Den äldsta skriftliga källa som berör Ingå trakten är det berömda danska itinerariet, som beskriver segelleden från Danmark via Sveriges och Finlands kuster till Estland. Denna farled, som bl.a. tangerar Barösunds skärgård, har nedtecknats omkring år 1250, men den torde ha använts redan under vikingatid för färder österut (t.ex. Brenner 1936 s. 117; Dahlström 1945). Redan en blick på topografkartan är tillräcklig för att visa, hur Kuggviken legat väl till vid denna led. Då man från öppna havet i sydväst nalkats Barösund var Kuggviken den första viken på fastlandet som var skyddad för alla vindar och sålunda en trygg ankarplats. Enligt Ingå sockenhistorik har en av de viktiga segellederna till Reval vikit av från huvudleden vid sydvästra delen av Barölandet för att fortsätta genom Sillsundet mellan Svartö och Tostholm mot söder. Ruttens betydelse framgår bl.a. av det faktum att man på 1600-talet fann det nödvändigt att grunda ett tullkontor på Barölandets sydvästra del; på Tostholmsidan åter betjänades sjöfararna av en krog (Brenner 1936 I, s. 283). Det finns inga äldre bevarade uppgifter om denna led men med tanke på de lokala förhållandena förefaller det sannolikt, att den har följt samma sträckning sedan »urminnes tider». Hamnen vid Kuggviken har legat i omedelbar närhet till denna leds början.

Både Alf Brenner, som författat Ingå sockens historia och Gunvor Kerckonen har

förmodat att Barösundstrakten inte endast varit en ort av kommersiell betydelse utan också kunnat besitta ett strategiskt värde. Vid den punkt där farlederna mot öster genom Barösund och söderut genom Sillsundet möter varandra ligger en liten ö, Skansholmen. Något mot nordöst, i mitten av Orslandet, höjer sig Vård- eller Vålberget, i vars namn vi kan spåra en gammal »vaktplats». Från berget har man haft en vidsträckt utsikt över traktens segelleder; enligt Brenner kan man härifrån vid klart väder se t.o.m. kyrktornen i Reval (Brenner 1935, s. 17). I Barösundsledens andra ända, där farleden vänder mot Ingå kyrka, ligger en annan ö vid namn Skansen, vilken enligt Brenner omnämns redan på 1600-talet. Brenner är dock benägen att datera bägge namnen tidigare (Brenner 1935, s. 19; Kerkkonen 1952).

Såväl Kerkkonen som Brenner har också fäst uppmärksamheten vid den vid Barösundsledens östra ända belägna ön Storramsjös ställning som kungsgård. Enligt Brenner kan en sålunda placerad kungsgård inte ha haft någon som helst ekonomisk betydelse för kronan, åtminstone inte som odlingsenhet. Ännu på 1600-talet låg jordarna på Ramsjö på så låga nivåer, att man framförde besvär över att de var både sankta och omöjliga att bebruka. Brenner anser, att den enda grunden till att man placerade en kungsgård på en ekonomiskt sett otillfredsställande plats har varit dess strategiska betydelse: trafiken såväl västerut mot Karis som till Ingå ådal låg helt i händerna på ägaren till Ramsjö och de närliggande öarna.

Brenner har också stött sin teori med argumentet, att Ramsjö under medeltiden ansågs höra till Karis ehuru de omgivande områdena klart utgjorde en del av Ingå socken. Brenner förmodar, att Ramsjö kan ha verkat som ett slags förpost till Raseborg eller att hela borgen ursprungligen avsågs att förläggas till denna plats. Till stöd för det senare alternativet anför han den omständigheten, att Ramsjö ladugård överläts till Padis kloster redan 1335, d.v.s. vid ungefär samma tid då Raseborg begynner uppträda i de historiska urkunderna; Ramsjö var av allt att döma inte mera vid denna tid av någon strategisk betydelse för kronan (Brenner 1935, s. 17–20).

I Ingå sockens historia kan man finna ännu en uppgift som nära ansluter sig till jordägoförhållandena och jordens utnyttjande vid Kuggviken, och som kunde ha en eller annan betydelse för områdets avvikande status. Enligt sockenhistoriken har Illans by på 1500-talet alltid hänförts till Skäribols bol, de omgivande områdena åter till Fagervik bol. Skäriborna i Espings by har därtill haft rätt att slå hö på ängen vid Kuggviken, en rätt vars ursprung man inte mera kände vid denna tid (Brenner 1936 II, s. 8).

Som en kuriositet kan man ännu nämna, att Hirdal i Ingå, vilken ort någon gång sammanliknats med Herdal i Olav den Heliges saga (Jaakkola 1956, s. 151), ligger i omedelbar närhet av Riddarkil. I själva verket går gränsen mellan byarna Illans och Hirdal nuförtiden mitt igenom Kuggviken.

Såsom ovan konstaterats har vallarna vid Riddarkil åtminstone enligt medeltida uppgifter legat mycket centralt i förhållande till många viktiga segelleders knutpunkt. Jag har gjort ett försök att erhålla några hållpunkter både för deras datering och funktion. Det vore dock ännu av intresse att veta vem som använt vallarna.

Enligt rådande arkeologisk uppfattning har Nyland legat praktiskt taget öde under slutet av den förhistoriska tiden (Meinander 1983), varför Riddarkil inte kan ha varit ett finskt »Hedeby». De som vistats inom vallarna har sålunda anlänt någonstans utifrån för att stanna på platsen kanske bara en tid. Vilka dessa personer varit kan man framlägga två helt motsatta hypoteser om. Stöd för den ena finner man hos Olaus Magnus, för den andra i den redan nämnda Olav den Heliges saga.

Olaus Magnus berättar (enligt Niitemaa) följande om de forna nordbornas hamnar: »Under äldre tider var det vanligt, att varje landskap, också de, som inte sträckte

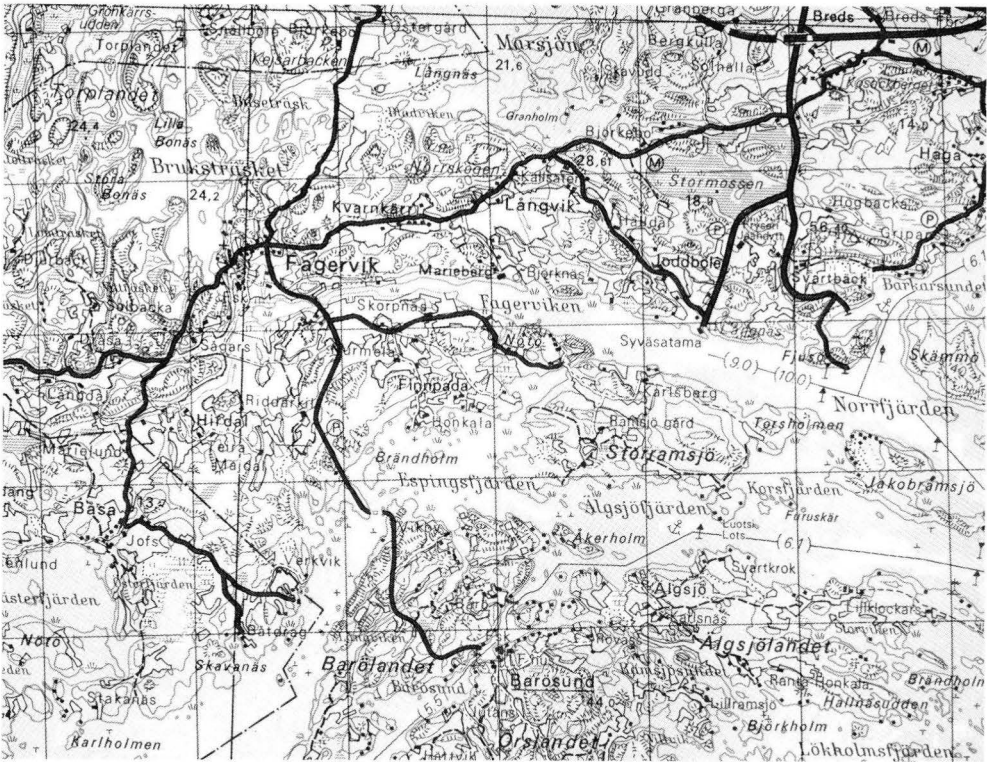

Fig. 5. Parti av Barösunds skärgård, som genomkorsades av den medeltida segelleden. Kuggviken i bildens västra del. Efter topografkartan 1 : 100 000, 2014 Tammisaari.

sig till havet, uppbevarade sina skepp och allt vad därtill hörde i någon säker hamn vid kusten, ofta under ett skyddande tak på själva stranden, som jag själv har varit i tillfälle att se både på den norska och den svenska kusten» (i övers.: Niitemaa 1965, s. 53–54). Olaus Magnus skildring avser visserligen en betydligt senare tid än den som antagits för Riddarkil, men återspeglar enligt Niitemaa förhållanden redan under förhistorisk tid i Norden. Vallarna vid Riddarkil kunde således vara ett slags »Portus Tauestorum», en hamn som tillhörde en folkgrupp i inlandet, kanske i Tavastland. I sin uppsats nämner Niitemaa endast *en* tavastländsk hamn, men det förefaller sannolikt, att det funnits smärre hamnar på olika håll vid den nyländska kusten (Niitemaa 1965, s. 52–53).

Torsten Edgren har nyligen i samband med Borgbacken i Borgå hänvisat till en tolkning av annat slag, som man kan läsa i Olav den Heliges saga (Edgren 1985). Enligt sagan yttrade sig Torgny jarl inför sveakonungen som följer (Snorres kungasagor, Olav den Heliges saga): »Annorlunda är nu sveakungarnas skaplyne än vad förr varit har. Min farfar Torgny mindes uppsalakonungen Erik Emundsson och berättade om honom att medan han var i vapenföraste åldern hade han var sommar ledning ute och for till olika länder och lade under sig Finland och Kirjaland, Estland och Kurland och österlanden vida omkring. Ännu kan man se de jordvallsborgar och andra stora befästningsverk han uppförde . . .» (Snorres kungasagor, Olav den heliges saga).

Mycket av det oavsagda är naturligtvis rena hypoteser. För att lösa frågan om Riddarkils datering och funktion behövs det arkeologiska fältarbeten och konkreta fynd.

L i t t e r a t u r

- Brenner, Alf, 1935. Några synpunkter i samband med Ingå sockens äldsta historia. *Historisk Tidskrift för Finland*. Årg. 20.
- Brenner, Alf, 1936. *Ingå, Fagervik, Degerby. En västnyländsk bygdekrönika. I–III*. Ekenäs.
- Dahlström, Svante, 1945. *Gullkrona*. Åbo.
- Edgren, Torsten, 1985. Om det medeltida Borgå i allmänhet och Borgbacken i synnerhet. *Finskt Museum* 1985.
- Europaeus, Aarne, 1922. Fornfynd från Kyrkslätt och Esbo socknar. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* XXXII No. 1.
- Granlund, Åke, 1956. Studier över östnyländska ortnamn. *Studier i nordisk filologi* XLIV.
- Jaakkola, Jalmari, 1956. Suomen varhaishistoria. *Suomen historia II*. Porvoo.
- Kerkkonen, Gunvor, 1952. *Karis socken. Från forntiden till våra dagar. III Medeltiden*. Ekenäs.
- Meinander, C.F., 1983. Om svenskarnes inflyttningar till Finland. *Historisk Tidskrift för Finland* 1983: 3.
- Niitemaa, Vilho, 1965. Suomen keskiaikaiset luonnonsatamat. Turun historiallinen arkisto XVII. *Turun historiallisen seuran julkaisuja* XVII.
- Snorres kungasagor. *Olav den heliges saga*. Svensk tolkning på prosa och vers från fornisländskan med skaldekommentarer av Åke Ohlmarks. Uddevalla 1961.